

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2021.04.066
УДК 347.79

Олег Вийванко,
аспірант Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3504-5471>

СУТНІСТЬ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ПРАВОВЛАСНИКА В СИСТЕМІ АВТОРСЬКОГО ТА СУМІЖНИХ ПРАВ

Досліджено сутність та правову природу обмежень прав правовласника в системі авторського та суміжних прав. Правову природу обмежень проаналізовано у співвідношенні із поняттям виключних прав, які є основою розуміння права інтелектуальної власності. Фундаментальним для встановлення обмежень є принцип, згідно з яким закон допускає обмеження прав на об'єкти інтелектуальної власності, які не створюють суттєвих перешкод для реалізації майнових прав та здійснення законних інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, виключні права, обмеження прав, майнові права на об'єкти інтелектуальної власності.

Вийванко О.

Сущность и правовая природа ограничения прав праволадельца в системе авторского права и смежных прав

Статья посвящена исследованию сущности и правовой природы ограничений прав правообладателя в системе авторских и смежных прав. Правовую природу ограничений автор анализирует в соотношении с понятием исключительных прав, которые являются основанием для понимания права интеллектуальной собственности. Фундаментальным для установления ограничений считает принцип, согласно которому закон допускает ограничение прав на объекты интеллектуальной собственности, не создающих существенных препятствий для реализации имущественных прав и осуществления законных интересов субъектов права интеллектуальной собственности.

Ключевые слова: право интеллектуальной собственности, исключительные права, ограничения прав,

© Олег Вийванко, 2021

имущественные права на объекты интеллектуальной собственности.

Viyanko O.

Essence and legal nature of restriction of rights owner's rights in the system of copyright and related rights

Legal protection of intellectual property is based on exclusive rights, which allow the subject to exercise in respect of a particular object of authority to own, use and dispose of it. According to Art. 418 of the Civil Code of Ukraine, such a right is inviolable, because no one can be deprived of it or restricted in its exercise, except in cases clearly defined by law. These restrictions are usually imposed in the public or state interest. Thus, the legislation of Ukraine allows for the restriction of rights in emergency situations (epidemic, catastrophe, natural disaster, etc.). Under these conditions, their use is allowed without the permission of the copyright holder, but with the mandatory payment of compensation. Thus, subjective rights are usually limited to the benefit of state, public and public interests.

Any restrictions, termination, revocation of subjective rights are applied solely by law. Most often, such restrictions apply to property rights to intellectual property rights. These limitations are significant.

The monopoly of the right holder provides an opportunity to prohibit the use of objects to which the rights belong to him. However, in order to establish a balance between its interests and the interests of society, the state law allows the restriction of rights to intellectual property, which do not create significant obstacles to the realization of property rights and the legitimate interests of intellectual property rights.

The limit of law is all the possibilities that a person is able to acquire for himself in connection with the legal definition of his natural rights. Restriction of the right is, as a rule, actions of the third party which are directed on impossibility of realization by the subject of the rights in full.

The purpose of the article is to define the concept and essence of restriction of rights, their role in the exercise of intellectual property rights.

Keywords: *intellectual property rights, exclusive rights, restrictions of rights, property rights to intellectual property.*

Постановка проблеми. згідно зі ст. 41 Конституції України, «кожен має право і володіти, користуватися та розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності» [1]. Цивільний кодекс України, інші нормативно-правові акти доповнили ці положення та встановили широкий перелік прав інтелектуальної власності (далі – ІВ). Ці права в науці називають «виключні» – вони означають право суб'єкта на володіння, використання та розповсюдження результатів власної інтелектуальної діяльності. Проте зазначені права не є абсолютними, адже вони також мають межі та визначені законом обмеження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній юридичній літературі зростає увага науковців до питання права ІВ. Серед авторів, що досліджували проблеми обмежень прав інтелектуальної власності, можна виокремити такі: Н. Є. Блажівську, Є. О. Мічуріна, Л. А. Менайло, О. В. Сорвачова, І. Є. Якубівського та інших. Незважаючи на значну кількість публікацій щодо обмежень прав інтелектуальної власності, стан наукової розробки зазначеного питання все-таки не можна визнати достатнім. Міжнародна спільнота для забезпечення суспільних інтересів приймає нові нормативні документи із новими обмеженнями, а відтак національне нормативно-правове регулювання під їх впливом зазнає змін та доповнень. Тому дослідження сутності та правової природи обмежень прав правовласника є актуальним, має наукову та практичну цінність.

Мета статті – з'ясувати поняття та сутність обмеження прав правовласника у сфері авторського та суміжних прав, їх правову природу та роль у здійсненні права ІВ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-які права мають відносний характер та залежать від багатьох чинників. Вони постійно змінюються, вдосконалюються. Суб'єктивні також можуть припинитися чи навіть скасовуватися.

Як зазначає Є. О. Мічурін, «обмеження майнових прав фізичних осіб – це система цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі правового регулювання через правові норми, нормативні акти, акти застосування права та спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права для забезпечення суспільних інтересів та прав інших уповноважених осіб» [1, с. 6]. Погоджуємось з таким підходом. Так, для прикладу обмеження авторських та суміжних прав містяться в Законі України «Про авторське право і суміжні права». Отож, дія обмежень прав «полягає у визначенні правил поведінки, які ускладнюють здійснення цих прав через існуючі форми правового регулювання (заборону, дозвіл та припис), що усуває перешкоди для здійснення суб'єктивних прав іншими уповноваженими особами» [1, с. 5].

Як бачимо, межа права – це всі можливості, що особа здатна набути для себе у зв'язку із юридичним визначенням її природних прав. Обмеження права – це, як правило, дії третьої особи, що спрямовані на унеможливлення реалізації суб'єктом своїх прав повною мірою.

Відповідно до ст. 421 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України): «Суб'єктами права ІВ є: творець (творці) об'єкта права ІВ (автор, виконавець, винахідник тощо) та інші особи, яким належать особисті немайнові та (або) майнові права ІВ відповідно до цього Кодексу, іншого закону чи договору» [2].

Особистими немайн timerими правами є такі:

- 1) право на визнання суб'єкта творцем певного об'єкта ІВ;
- 2) право перешкоджати посяганням на право ІВ, яке здатне завдати шкоди честі або репутації творця;
- 3) інші встановлені законом особисті немайнові права.

Як правило, особисті немайнові права належать творцеві об'єкта ІВ. Проте у визначених законом випадках такі особисті немайнові права можуть також належати іншим особам. Особисті немайнові права не можуть передаватися, за винятками, встановленими законом.

Майновими правами щодо об'єктів ІВ є такі:

- 1) право використовувати об'єкт ІВ;
- 2) право надавати дозвіл щодо використання об'єкта ІВ;
- 3) також право перешкоджати та забороняти неправомірне використання об'єктів ІВ;
- 4) інші майнові права ІВ, що встановлені законом [2].

Згідно з ч. 2 ст. 424 ЦК України: «Законом можуть бути встановлені винятки та обмеження в майнових правах ІВ за умови, що такі обмеження та винятки не створюють істотних перешкод для нормальної реалізації майнових прав ІВ та здійснення законних інтересів суб'єктів цих прав» [2].

Майнові права на твір як об'єкт права ІВ пов'язані безпосередньо з можливістю його використання. Під використанням твору, відповідно до ст. 441 ЦК України, розуміємо:

- 1) опублікування твору;
- 2) відтворення його будь-яким способом чи в будь-якій формі;
- 3) публічне виконання;
- 4) адаптація, переробка, аранжування тощо;
- 5) переклад твору;
- 6) включення як складову частину до збірників, баз даних,
- 7) енциклопедій тощо;
- 8) імпорт примірників твору, його перекладів чи переробок;
- 9) продаж, передача в оренду тощо;
- 10) інші дії, визначені законом.

В окремих випадках закон визначає правомірну можливість щодо вільного використання твору без згоди автора та безоплатно. Випадки такого вільного використання твору є обмеженнями майнових прав авторів.

Обмеження майнових прав передбачені ст. 444 ЦК України і ст. 21-25 Закону України «Про авторське право і суміжні права» [3].

Обмеження здійснюються, якщо вони:

- 1) не завдають шкоди використанню цього твору;
- 2) безпідставно не обмежуватимуть законні інтереси автора.

Особа, що використовує твір, повинна вказати ім'я автора. Обсяг таких запозичень також має бути обумовлений метою.

Відповідно до ст. 444 ЦК України, об'єкт авторського права може вільно використовуватись без згоди автора:

«– як цитата з опублікованого твору чи як ілюстрація в виданнях, теле- чи радіопередачах, відеограмах та фонограмах, які призначені для навчання, з дотримання звичаїв та зазначенням джерела запозичення й імені автора;

– для відтворення в судовому і адміністративному провадженні в певному обсязі, виправданому цією метою;

– в інших випадках, передбачених законом» [2].

Закон України «Про авторське право і суміжні права» містить деталізований перелік обмежень майнових авторських прав:

- 1) вільне використання твору з зазначенням імені автора (ст. 21);
- 2) вільне відтворення бібліотеками, архівами примірників творів репрографічним способом (ст. 22 Закону);
- 3) вільне відтворення примірників творів для навчання (ст. 23);

- 4) вільне копіювання, декопіювання і модифікація комп'ютерних програм (ст. 24);
- 5) вільне відтворення творів для особистих цілей (ст. 25) [3].

Незважаючи на поділ, визначений ст. 452 ЦК України, за яким майнові права діляться на виключні і невиключні, більш детально розглядає суміжні права Закон «Про авторське право і суміжні права» та характеризує їх як виключні права, а саме: майнові права особи, що має щодо «виконання, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми суміжні права на використання цих об'єктів суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах встановленого строку» [3]. Тому відповідно до чинного законодавства усі майнові права на об'єкти суміжних прав мають виключний характер. Проте виключність цих майнових прав зовсім не означає відсутність їх обмежень, що визначені законом.

Зокрема, відповідно до ст. 42 Закону допускаються використання виконань, відеограм, фонограм, програм мовлення та їх фіксація чи відтворення, а також доведення до всезагального відома без згоди на те виконавців чи виробників відеограм, фонограм, організацій мовлення, за умов що:

- а) відтворення цих об'єктів здійснюється з метою навчання або наукових досліджень;
- б) право на відтворення примірників відеограм, фонограм, програм мовлення також не поширюється на їх експорт за межі території України;
- в) за суб'єктами даних суміжних прав залишається право на винагороду.

Водночас використання без згоди суб'єктів цих об'єктів можливе тільки за умови, що будуть дотримані особисті немайнові права, передбачені ст. 14, 38 Закону. Також допускається відтворення в особистих цілях у домашніх умовах творів та виконань, що зафіксовані у відеограмах, фонограмах, також репрографічне відтворення образотворчих, літературних, фотографічних, без згоди суб'єктів, проте з виплатою винагороди їм у встановленому законом порядку. Особливості виплати винагороди визначені у Законі України «Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав» від 15 травня 2018 року № 2415-VIII [4]. Зазначимо, що використання без згоди суб'єктів їх об'єктів суміжних прав не має завдавати шкоди експлуатації фонограм, виконань, програм мовлення, відеограм та не може порушувати законні інтереси виробників відеограм, фонограм, виконавців, виробників програм мовлення тощо.

Подібні норми щодо обмежень також діють у патентному праві. Зокрема, на такі об'єкти, як винаходи, корисні моделі та промислові зразки, спеціальні закони містять також окремі норми про їх вільне використання без дозволу автора та з виплатою або без виплати винагороди. Так, наведемо приклад щодо обмежень прав правовласників на промислові зразки. Свідомо обираємо саме цей об'єкт патентного права, оскільки саме він найбільше пов'язаний із об'єктами авторського права.

Отож, згідно зі ст. 21 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» від 15 грудня 1993 року № 3688-XII, «виходячи із суспільних інтересів та інтересів національної безпеки, Кабінет Міністрів України має право дозволити використання запатентованого промислового зразка без згоди власника патенту, але з виплатою йому відповідної компенсації» [5].

Відповідно до ст. 22 зазначеного Закону не визнаються порушенням прав, використання промислового зразка, що був запатентований: «у конструкції або для експлуатації транспортного засобу іноземної держави, який тимчасово або випадково знаходиться у водах, повітряному просторі чи на території України, за умови, що промисловий зразок використовується виключно для потреб зазначеного засобу, а також без комерційної мети, з науковою метою або в порядку експерименту, за надзвичайних обставин (стихійне лихо, катастрофа, епідемія тощо)» [6].

Також обмеженням прав на промисловий зразок можна назвати примусові ліцензії, коли патентовласника примушують видавати ліцензію іншій особі [7, с. 40]. Згідно зі ст. 23 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки» «якщо промисловий зразок не використовується або недостатньо використовується в Україні протягом трьох років починаючи від дати публікації відомостей про видачу патенту або від дати, коли використання промислового зразка було припинено, то будь-яка особа, яка має бажання і виявляє готовність використовувати промисловий зразок, у разі відмови власника патенту від укладання ліцензійного договору може звернутися до суду із заявою про надання їй дозволу на використання промислового зразка» [5].

Також обмеженням майнового права на промислові зразки є визначене у ст. 470 ЦК України право попереднього користувача. За цією статтею особа, яка до подання заявки на промисловий зразок, винахід або корисну модель, коли було заявлено пріоритет, ще до дати пріоритету, в інтересах власної діяльності

використала добросовісно промисловий зразок, винахід, корисну модель в Україні чи здійснила підготовку до використання, набуває право попереднього користувача (відповідно до ч. 1 ст. 470 ЦК України).

Це право виникає за таких умов:

- 1) право почалося до дати заявленого пріоритету (подання заявки до Установи);
- 2) попередній користувач почав використовувати цей об'єкт або здійснив серйозну підготовку до його використання.

Варто зазначити, що право на отримання патенту щодо службового твору належить працедавцеві. Творець промислового зразка наперед знає про те, що майнові права його обмежені та він може розраховувати тільки на відповідну зарплатню і сподіватися на плату за використання об'єкта, розмір якої залежить від працедавця [6]. Та вказане обмеження має відповідний строк. Йдеться про те, що якщо працедавець не скористався своїм правом на подання заявки й іншим чином не визначив долю службового об'єкта інтелектуальної власності протягом чотирьох місяців, то право на подання заявки переходить до автора. Відтак обмеження можуть мати чітко встановлений законодавцем строк.

Важливо, що право ІВ також може підлягати обмеженню за умов зіткнення з іншими суб'єктивними правами. Найчастіше воно вступає у колізію із правом на інформацію, це зумовлено їхньою правовою природою, змістом та об'єктом.

Зокрема, в справі *Tekin and Aral v. Turkey* вирішувалось питання, чи відповідає передання видавцеві за рішенням суду авторського права на певні комікси статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статті 1 Першого протоколу [8]. «Заява була визнана неприйнятною, бо посягання на свободу слова авторів обмежується винятками на користь прав інших осіб. Європейський суд з прав людини зазначив, що заява стосувалася спору між заявниками та третьою особою у зв'язку з майновими правами щодо певних художніх робіт. Національний суд зазначив, що заявникам не забороняється далі створювати та друкувати інші художні матеріали. Навіть допустивши, що сталося посягання на їхню свободу висловлювання та думки настільки, що їм не дозволялося користуватися об'єктами, створеними під час дії контракту. Європейський суд з прав людини вказав, що це обмеження може бути визнане необхідним у демократичному суспільстві для захисту прав інших, зокрема сторін договору, відповідно до ч. 2 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [9]. Тому у разі зіткнень прав з іншими суб'єктивними правами необхідно досліджувати суть таких зіткнень і надавати перевагу котромусь із них. Справа може вирішуватись в тому числі у судовому порядку.

Висновки. Отже, монополія правоволодільця дає йому право забороняти використання тих об'єктів, права щодо яких йому належать. Але для балансу інтересів правоволодільця та суспільства, держави, законами встановлено обмеження і виключення за умови, що останні не становлять суттєвих перешкод для реалізації майнових прав ІВ і здійснення законних інтересів цих суб'єктів. Також допускається самообмеження прав суб'єктом у формі правочину (відмова від цього майнового права, вільна ліцензія тощо).

Трирівневий критерій обмежень авторського права і щодо деяких об'єктів суміжних прав було встановлено у Договорі ВОІВ з авторського права, Угоді ТРІПС, Договорі ВОІВ про виконання та фонограми тощо. Варто зазначити, що статтями 426, 444 ЦК України передбачено єдиний критерій для усіх об'єктів ІВ. Найбільш важливі обмеження можна звести до основних груп: а) використання об'єктів ІВ в особистих цілях; б) обмеження авторських прав щодо забезпечення вільного обміну інформацією; в) використання об'єкта ІВ для забезпечення функціонування державного механізму; г) використання об'єкта ІВ з метою забезпечення суспільного прогресу; д) використання творів, що необхідні для експлуатації деяких носіїв твору (твори, які знаходяться у загальнодоступних місцях, предмети декоративно-прикладного мистецтва тощо).

Список використаних джерел

1. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2009. 25 с.
2. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 23.11.2021).
3. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 23.11.2021).

4. Про ефективне управління майновими правами правовласників у сфері авторського права і (або) суміжних прав : Закон України від 15 травня 2018 року № 2415-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text> (дата звернення: 24.11.2021).
5. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України від 15 грудня 1993 року № 3688-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> (дата звернення: 24.11.2021).
6. Сорвачов О. В. Обмеження, припинення і скасування майнових прав інтелектуальної власності на промислові зразки. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/16.pdf (дата звернення: 25.11.2021).
7. Меньяйло Л. Про порядок обмеження права власника об'єкта інтелектуальної власності. *Інтелектуальна власність*. 2004. № 4. С. 39–41.
8. Aral, Tekin and Aral v. Turkey: Commission Decision. 14.01.1998. App. 24563/94. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4064> (дата звернення: 25.11.2021).
9. Блажівська Н. Обмеження прав інтелектуальної власності відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Теорія і практика ІВ*. 2018. № 6. С. 133–141.
10. Семків В. О., Шандра Р. С. Інтелектуальна власність : підручник для студ. неюридичних факультетів. Львів : Галицький друкар, 2015. 280 с.

References

1. Michurin, Ye. O. (2009). *Obmezhenia mainovykh prav fizychnykh osib (tsyvilno-pravovyi aspekt) [Restriction of property rights of individuals (civil law aspect)]*: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv [in Ukrainian]
2. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]
3. *Pro avtorske pravo i sumizhni prava [On Copyright and Related Rights]*: Zakon Ukrainy від 23 hrudnia 1993 roku № 3792-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> [in Ukrainian]
4. *Pro efektyvne upravlinnia mainovymy pravamy pravovlasnykiv u sferi avtorskoho prava i (abo) sumizhnykh prav [On effective management of property rights of copyright holders in the field of copyright and (or) related rights]*: Zakon Ukrainy від 15 travnia 2018 roku № 2415-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2415-19#Text> [in Ukrainian]
5. *Pro okhoronu prav na promyslovi zrazky [On protection of industrial design rights]*: Zakon Ukrainy від 15 hrudnia 1993 roku № 3688-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12#Text> [in Ukrainian]
6. Sorvachov, O. V. *Obmezhenia, prypynennia i skasuvannia mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti na promyslovi zrazky [Restriction, termination and revocation of intellectual property rights to industrial designs]*. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/16.pdf [in Ukrainian]
7. Meniailo, L. (2004). Pro poriadok obmezhenia prava vlasnyka obiekta intelektualnoi vlasnosti [On the procedure for restricting the rights of the owner of intellectual property]. *Intelektualna vlasnist – Intellectual Property*, 4, 39-41 [in Ukrainian]
8. *Aral Tekin and Aral v. Turkey: Commission Decision. 14.01.1998. App. 24563/94*. Retrieved from <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4064> [in Ukrainian]
9. Blazhivska, N. (2018). Obmezhenia prav intelektualnoi vlasnosti vidpovidno do praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Restrictions on intellectual property rights in accordance with the case law of the European Court of Human Rights]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti – Theory and practice of IP*, 6, 133-141 [in Ukrainian]
10. Semkiv, V. O. & Shandra, R. S. (2015). *Intelektualna vlasnist: pidruchnyk dlia studentiv neiurydychnykh fakultetiv [Intellectual property: a textbook for students of non-law faculties]*. Lviv: Halytskyi drukar [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 28.11.2021.